



Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Znanje kao univerzalna vrijednost - etički i moralni aspekti

Hafizovic, Resid; urednik

2024-10-29

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/797>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

MANJE ESTETIKE, VIŠE ETIKE

*Amir Vuk Zec**

Sažetak: Čovjek i prostor se ne daju razvesti i nemate čovjeka odvojenog od prostora i obratno - da parafraziram jasan stav čuvenog Hajdegera (Heideggera). Teza je da se pokaže da je etičnost imanentna istinskoj arhitekturi i da je to jedan od postulata njenog estetskog doživljaja. Rad treba da osvijetli i promijeni paradigme do prostora i time do promjene nekih postulata etičnosti, empirijskog znanja, kao istinskog znanja - do prostora. Kao što se naš odnos do hrane, tačnije naši ukusi, nisu promijenili od prvih ljudi do danas, tako je i sa našim odnosom do prostora. Za oba ova odnosa relevantno je tijelo kao indikator, jer ono najbolje razloži hranu, kao i relaciju do prostora. Tijelo je nastavak prostora. U današnjoj botox-arhitekturi toliko je primjera neetičnosti i time kiča, da je to odraz današnjeg stanja duha. Takvim primjerima smo jednostavno zatrpani. Pored tih svima uočljivih fenomena društva spektakla, osvijetlit ćemo i neke pozitivne primjere u našem lokalnom okruženju, za apostrofiranje naslova - o potrebi za većom dozom etičnosti.

Dužnost nas nastoji učiniti sličnima, odgovornost je ono što nas čini pojedincima...

To je bio moto 7. venecijanskog bijenala, na kojem je kurator tog izdanja Massimiliano Fuksas, italijanski i svjetski poznati arhitekta, provocirao ostale učesnike. To je danas još aktuelnije sa dolaskom AI-vještačke inteligencije, koja definitivno mijenja našu percepciju i odnos do prostora.

Etika i estetika su jedno – jedna je od teza iz kapitalnog djela Ludwiga Wittgensteina *Tractus Logico-Philosophicus*, na kojoj bi se današnji odnos u prostoru etike i estetike trebao analizirati, u razvojnoj aktuelnosti današnjeg svijeta. Nigdje taj odnos i relacija između estetike i etike nije opipljiva, rekao bih dodirljiva, kao u prostoru. Nismo svjesni koliko se upravo u toj relaciji definiše naš život. U kulturnoj knjizi za odnos prema arhitekturi i njeno poimanje, italijanskog teoretičara Brune Zevija *Znati gledati arhitekturu*, on gradi stav i razlaže ga kao tezu o prostornoj neobrazovanosti, pa čak smjelo tvrdi i prostornoj neodgojenosti, kojom smo u našem obrazovanju uskraćeni.

*Dopisni član, Akademija nauka i umjetnosti; zec.vukamir@gmail.com

U toj knjizi jasno se naglašava da se najmanje o tome govori u medijima. O prostoru.



Rene Magritte: The Happy Donor, 1966.

Čovjek i prostor se ne daju razvesti i nemate čovjeka odvojenog od prostora i obratno – da parafraziram jasan stav čuvenog Hajdegera (Heideggera). Teza je da se pokaže da je etičnost imanentna istinskoj arhitekturi i da je to jedan od postulata njenog estetskog doživljaja. Rad treba da osvjetli i promijeni paradigme prostora i time promijeni neke postulate etičnosti, empirijskog znanja, kao istinskog znanja – o prostoru. Kao što se naš odnos prema hrani, tačnije naši ukusi, nisu promijenili od prvih ljudi do danas, tako je i s našim odnosom prema prostoru. Za oba ova odnosa relevantno je tijelo kao indikator, jer ono najbolje razloži hranu, kao i relaciju prema prostoru. Tijelo je nastavak prostora. U današnjoj botoks-arhitekturi toliko je primjera neetičnosti i time kiča da je to odraz današnjeg stanja duha. Takvim primjerima smo jednostavno zatrpani. Pored tih svima uočljivih fenomena društva spektakla, osvjetlit ćemo i neke pozitivne primjere u našem lokalnom okruženju, za apostrofiranje naslova – o potrebi za većom dozom etičnosti.

“Čovjek i prostor se ne mogu razvesti. Prostor nije ni spoljni objekt, a ni unutrašnji doživljaj. Mi nemamo čovjeka i prostor odvojene jedno od drugog.” Martin Heidegger.

Upravo o tom određenju našeg bivanja, boravka “tu-bitka Hajdegerskog” u prostoru, mi sigurno najmanje znamo, kao i o pojmu vremena, u koje je “naše biti ovdje” dodatno umotano. Naša temporalnost, a istovremeno svjesnost o tome, znanje da smo smrtni, ne daje nam da imamo realan odnos prema te dvije odrednice našeg boravka između neba i zemlje, smrtnika i bogova, kako citirani filozof tumači svoje četvorstvo: Biti između neba i zemlje, između bogova i smrtnika.

Zato znak u islamu, dva kvadrata koji, preklopljeni jedan preko drugog, tvore grafički simbol tog našeg usuda života, i ta dva pojma ostanu svezana za nas, u čvoru života. Vrijeme je moj prostor – rekao je veliki Gete (Goethe) i ponajbolje objasnio relaciju tih naših nepoznanica. Mi ih uvijek objašnjavamo sebi posredno uz pomoć nečega naporednog. Sat nije znak vremena, a ni metar prostora. Tako, kada vam doktor uzima anamnezu, napominje u nalazu i naglašava da se pacijent orijentiše u vremenu i prostoru.

Upravo u tim nepoznanicama svog bivanja, čovjek kao vrsta ostavlja jasne znakove svoje potrebe za etikom i estetikom. Prije nego krenemo u tumačenje tih odnosa u prostoru i njihovih evaluacija kroz istoriju, koji su i dalje u stalnoj mijeni, moramo objasniti sebi, a i onima koji budu čitali, šta nama znače pojmovi etike i estetike. Tu se negdje u našoj profesiji arhitekta umjetnika provlači ta crvena nit (*rot line*), kojom objašnjavamo našu potrebu za etičnošću. Crvena nit je bila utkana u samu srž kraljevskog konopa i neko ko bi ga ukrao rizikovao bi da se lako otkrije, a bespredmetan je bio pokušaj da ga se odstrani. Tako je i sa etikom. Ta naša potreba za etičnošću i moralom je ispred bića. O ta dva pojma koja se danas bezrezervno koriste dosta je napisano i polemisano.

Aristotel je svoja istraživanja o teoriji morala, koja su se potom zvala “etikama”, nazvao “istraživanjima o karakternim osobinama”, jer je prikaz dobrih i loših karakternih osobina (takozvanih vrlina i poroka) predstavljao bitan dio tih istraživanja.

“Prema tome, porijeklo riječi ‘etika’ nema ništa s onime što mi razumijemo pod etikom. U latinskom se zatim grčki ‘ethikos’ prevodilo s *moralis*; *mores* znači običaji, navike. To pak ne odgovara našem razumijevanju etike ni morala... Dakle, iz porijekla riječi ‘moral’ i ‘etika’ ništa se ne može zaključiti o njihovom značenju...”

Ova knjiga Ernsta Tugendhata jedna je koja ovu temu obrađuje, gdje se on pita za pojam plauzibilnosti, vjerodostojnosti koja je nezavisna od religijskih tradicija, jer uvijek je pitanje šta u nama određuje tu potrebu za etičnim

kodom. Kantovi apriorni sudovi, koji su izvan empirije kao neki apsolut uma, trebali su biti supstitut religijskom neupitnom apsolutu iz kojeg su nastala pravila. To u ovoj knjizi autor sažeto tematizira.

“Njegova se ideja može sažeti ovako: ako se samo uopće posjeduje um, mora se priznavati važenje moralnih sudova – odnosno onih moralnih sudova koje je Kant smatrao ispravnim. Vidjet ćemo da je ta ideja, koju u izmijenjenom obliku danas zastupa etika diskursa, doduše genijalna, ali je iluzija.”¹

Ernst Tugendhat, jedan od najvećih savremenih filozofa Njemačke, koji je preminuo prošle godine, sin je čuvene familije čeških Jevreja kojima je velikan moderne Mies Van de Rohe napravio kultnu kuću u Brnu, jednu od najuticajnih u modernoj arhitekturi – Kuću Tugendhat. O njoj i čuvenom pokliču moderne koji je nastao zahvaljujući toj kući – Manje je više! – vratit ćemo se u daljem pisanju. Potreba čovjeka da u međusobnoj relaciji stvori neka pravila i reguliše odnose stara je koliko i njegova svjesnost o sebi i potrebi da se regulišu odnosi u zajednici, u grupi. Sva mitologija koja je dospjela do nas jasno tumači tu čovjekovu potrebu za nekim pravilima. Kako u svojoj kulturnoj knjizi u njenom naslovu to jasno kaže Joseph Campbell – *Heroj sa hiljadu lica*. Svi ti mitološki junaci, heroji, iskazuju kroz mit i njegov narativ potrebu čovjeka za redom. To je njegov način da se svijet oko njega tumači, razumije. Do nas su ostali sačuvani i zakonici kao što je Hamurabijev zakonik isklesan u kamenoj steli iz 1792–1750. g. prije nove ere, gdje se jasno navode neka 282 propisa.

Interesantan za arhitekte i temu ovog pisanja je odnos prema odgovornosti koji eksplicitno u članu 229 navodi: “Ako graditelj čovjeku sagradi kuću, ne uradi je čvrsto i kuća koju je sagradio se sruši, pa usmrti vlasnika kuće, taj graditelj da se ubije.”

Sva etička načela su u suštini zakonik koji podrazumijeva i odgovornost. Tako je u čudesnom petom stoljeću prije Hrista, kako u knjizi *Divot stoljeće* (*Marvellous Century*) autor George Woodcocka tumači i analizira globalne uzroke pojave i potrebe za etičnošću među ljudima. Objave nevjerovatnih koincidirajućih filozofija koje imaju odlike “moralnih religija” bez isticanja višeg bića su se desile u tom čudesnom stoljeću. Tako će se u Kini pojaviti Konfucije sa svojim moralnim pragmatičnim stavovima i taoizam kao filozofski pogled na ukupnost i cjelovitost svijeta sa Lao-Tzeom, u isto vrijeme Buda i Mahavira etabliraju svoje svjetonazore u Indiji. Zaratustra u Perziji promovira prvi dualizam, a jevrejski vjesnici Jeremija i Izaija su najava

¹ Ernst Tugendhat, *Predavanja o Etici*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003, 22.

monoteizma, dok su u isto vrijeme u antičkoj Grčkoj Tales, Heraklit, Pitagora, Solon, Ksenofan i mnogi drugi presokratovci koji su svoja pravila tražili u odnosu sa kosmosom kao cjelinom, oslobodili um i tražili odgovore gledajući u zvijezde. Sve to će biti najava Platona koji će stvoriti svoj dualni svijet ideja i stvarnosti kroz čuvene dijaloge koje Sokrat, njegov učitelj, obavlja sa mladošću Atine, i za to biva optužen na smrt, a koji će uvesti pojam logičnog racionalnog dijalektičkog mišljenja i dominaciju racija. Nevjerovatna je ta vibra istovremenosti u petom stoljeću prije pojave Hrista, a koja se pojavila u tadašnjem svijetu, koji je bio slabo naseljen i nepoznat jedan drugome. Sva ta pravila, učenja, nauk su koji mi i danas koristimo i neizbježno počinjemo od toga, dok su se oni koji su to stvorili pozivali na drevnu mudrost prije njih. O starosti Veda i Upanišada koji tom vijeku prethode se nagađa. Dakle, nije mudrost plod samo tog vremena, nego kulminacija u tom momentu. Sve to će biti nukleus velikih civilizacija starog vijeka. Onda će Aristotel, kao Platonov učenik, prvi napisati čuvenu *Nikomahovu etiku* i spustiti idealizam Platona na razinu obična čovjeka, i kao pragmatičar filozof staviti to u relacije koje se tiču svakodnevnog života.

Dolaskom monoteističkih religija sav dotadašnji panteizam i tumačenje ovog realnog svijeta kroz mitologiju božanskog nestaje i svijet usvaja sud neupitnog stvoritelja. Do tada u mitologiji se među bogovima dešavalo sve kao među ljudima.

Taj novi svjetonazor mnogi će propitivati u svojim filozofskim razmišljanjima i isповijestima sa sobom, od svetog Augustina, majstora Ekharta, Tomasa Mora, Erazma Roterdamskog do Paskala iliti Spinoze. To će u islamu također uraditi mnogi – od Ibn Sine do mistike Rumija. Mi smo danas, u ovom postmodernom svijetu, još u tom odnosu. Sve svete knjige jesu ujedno i skup etičkih pravila i odnosa koji mi onda zovemo moralnim osobinama. Svijet će sačekati devetnaesto stoljeće da bi kroz Nietzschea i njegovu potrebu propitivanja svih dotadašnjih važećih vrijednosti, kroz genealogiju morala, koji on smatra moralom resantimenta iliti slabih, prvi jasno postavio upitnost apsoluta. Moramo biti poštteni i reći da je to prije pokušao Hobs u svom Levijatanu. Nietzscheova filozofija je vivisekcija dekadencije devetnaestog stoljeća. Zrelog vijeka koji, recimo, u arhitekturi nije ništa unaprijedio, niti novoga dao, nego pravio čudna eklektička zdanja.

Njegova filozofija je najava “modernih vremena”, kako je to u knjizi *Niće i Moderna* autora Tronda Berga Eriksena jasno i dokumentovano prezentovano.

Koliko je to bilo ispred vremena najbolje govori citat iz ove knjige, koji on posuđuje: “U *Ecce homo* Niče piše: ‘Jedno sam ja, drugo su moji spisi. – Pre nego što progovorim o njima samima ovde ću se dotaći pitanja shvaćenosti il neshvaćenosti / Ver-staden – Nichtverstaden / tih spisa. To činimo nemarno, toliko i kako dolikuje tome: jer, ovome pitanju nikako nije vreme. Samom meni još nije vreme; neki se rađaju posthumno.’”

Filozofija ovog velikog mislioca, kao i njegovog savremenika Serena Kjerkegora, pojava ruskog romana, velike književnosti Dostojevskog i Tolstoja, isprovocirat će spoznaju jedne nove dimenzije čovjeka kroz psihoanalizu Frojda, Adlera, Junga. U isto vrijeme, čovječanstvo osvaja nebo i počinje letjeti, ali i roniti u podsvijesti svojoj koju otkriva. Sve to, uz naglu industrijalizaciju, stvorit će buku dvadesetog vijeka, koji će izrigati dekadenciju prethodnog stanja, kroz dva svjetska rata, i porušiti nakupine dotadašnje historije. Nije to niko bolje opisao od Waltera Benjamina u eseju o Anđelu Historije (*Angelus Novus*).



Paul Klee: *Angelus Novus*, 1920.

Zna se da je Walter Benjamin, kao jedan od najosjetljivijih senzora tog doba, precizno najavio apokaliptičnost progresa, kroz opis te slike Paula Klea, koju je on nosio sa sobom, lutajući bespućima tadašnje Evrope, bježeći od nacizma, koji ga je na kraju stigao. Slika je paradigma progresa koji ostavlja razvaline iza sebe. Anđeo razrogačenih očiju, bulji u prošlost i vidi kako se u njoj stvaraju naslage razvalina i destrukcije. Ne vjerujući u ono što vidi, progres ga kao strašni vjetar gura naprijed. Ta silina progresa ne da mu da sklopi krila i da se okrene budućnosti. Fenomenalna analiza i spoj dva genijalca, Paula Klea koji je nacrtao i Waltera Benjamina koji je to vidio za nas. To jeste dužnost umjetnika, opisati damar svog vremena. Oni su potvrdili onu najavu Nietzschea i njegovih sljedbenika, kao što to u svom kulturnom djelu *Propast Zapada* detektuje Oswald Spengler, čije čitanje je danas opet aktuelno, pa ćemo se kod zaključnih riječi opet sjetiti njegovog proročanstva. Ovo nije spisak, nego pregled raznih svjetonazora koji će dovesti do pojave modernosti, koja će sa početkom prošlog vijeka izmijeniti naš odnos i promijeniti mnoge dotadašnje vrijednosne sudove.

Sva modernost je bila radikalna kao i vrijeme u kojem je nastala, puna manifesta koji su prethodili djelovanju. U tom kratkom stoljeću, kako ga definiše Erik Habsbaum u svojoj važnoj knjizi *Doba katastrofa*, moderna će u svom revolucionarnom i avangardnom pojavom završiti u postmodernosti, iz svoje isključivosti razliti se kao delta neke rijeke u pluralnost i mnogostranost postmoderne promjenom odnosa koji su formirali odnose u svijetu i učinile ga bipolarnim poslije Drugog svjetskog rata. Padom Berlinskog zida, svijet je mislio da se došlo do kraja povijesti, kako je Francis Fukuyama to proročanski najavljivao, i koji je dugo bio mainstream razmišljanje zapadne hemisfere. Današnje stanje neki zovu postvremenom, vremenom poslije vremena. Ono što se sada dešava u svijetu jasno potvrđuje da i dalje živimo stare atavizme. Ulaskom između nas nove dimenzije koju donosi AI – umjetna inteligencija, koja u ovoj već ranoj fazi svog razvoja donosi zakone, kako su neki dan obznanili na DW televiziji, gdje se to negdje na britanskom otoku desilo. Istovremeno, evropska administracija piše zakone i propise o kontroliranoj upotrebi te iste inteligencije, koja drastično mijenja naš odnos prema realnosti. Mi smo se realno prepali AI-ja, a ustvari ona razgolićuje nas i našu faustovsku dušu, ljudske rase, kompulsivno opsjednute posjedovanjem. Kulturna knjiga Eriha Froma *Imati ili biti* decidno je to obznanila u godinama kada nije bilo ovako hinjavog skrivenog fašizma korporacijskog svjetonazora koji je danas kulminirao u *Doba nadzornog kapitalizma*, pojma koji je autorica knjige Sošana Zubof kao pojam plasirala u današnje razmišljanje. Nudeći

nam besplatne komunikacije u ovom umreženom svijetu, naša individualnost je postala roba.

Arhitektura koja izmiče jednostranoj definiciji uvijek bilježi sve ove nivoe razvoja ljudskih odnosa i zasigurno je najuvjerljiviji svjedok toga. Hegel je mislio da je to i prva umjetnost, jer čovjek tada od pokretnog lovačkog načina življenja prelazi u takozvani stacionirani, sjedjelački, kako kod nas prevode nezgrapno. Prve neolitske nastambe jesu i prvi znaci civilizacije. Tada u tim prvim gradovima dvorječja između Eufrata i Tigrisa nastaju i prvi urbani mitovi kakav je Gilgameš, u kojem će junaka Enkidu, slobodnog u zovu prirode, zvesti ljepotica Šamahat i nakon vođenja ljubavi šest dana i noći pripremiti ga za susret sa gradom, gdje će se njegovi božanski atributi ostvariti.

Građenje nas je napravilo civilizovanim. Sada se i o tome lome koplja, pa u najnovijem prevodu knjige *Zora svega*, izdavača Školska knjiga Zagreb, autori David Graeber i David Wengrow smjelo preispituju dosadašnje povijesne činjenice o mitu da se civilizacijski odnos gradio u urbanim prostorima i faktografski i neumoljivo nas tjeraju da ponovo promislimo. Daju nam jasne uvide iz antropoloških i naučnih istraživanja da slobodna društva nisu po defaultu urbana, nego naprotiv.

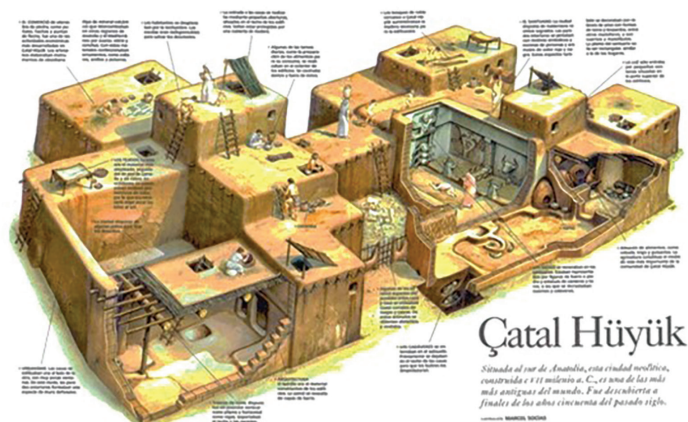
Čovjekovu potrebu za skloništem i potrebu za staništem jasno je odredio veliki Martin Hajdeger u svojoj knjizi *Mišljenje i pjevanje*, gdje navodi:

“Radimo tu, a stanujemo tamo. Stanovanje nije naša jedina djelatnost – to bi bilo gotovo ne-djelatnost, već mi povrh toga imamo nekakvo zanimanje, izvodimo poslove, putujemo i usput stanujemo: čas ovdje čas tamo. Graditi prvobitno znači stanovati tamo gdje se riječ Graditi još govori na prvobitni način, ona u isti mah kazuje koliko daleko dostiže suština stanovanja.”

Način na koji ti jesi i na koji ja jesam (*du bist und ich bin*), Način na koji mi ljudi jesmo na zemlji, jeste “buan” stanovanje. Čovjek biti – to znači: kao smrtnik biti na zemlji znači stanovati.

On dalje u ovom kulturnom eseju elaborira svoju tezu o četvorstvu u bitisanju između neba i zemlje, između smrtnika i bogova. Čovjek kojeg on naziva smrtnikom mora biti obdaren za smrt i tako što će se pripremiti da umre dobrom smrću. Čovjek uvijek gradi između neba i zemlje, bogova i smrtnika. Zato je svaka kuća slava života i sveti čin. Toga mora biti svjestan svako ko gradi. Upravo o tom svetom činu i posvećenošću pri gradnji Mirče Elijade govori u dobro znanoj knjizi *Sveto i profano*, gdje nesvjesna namjera građenja i htijenje stvaranja doma od banalnosti i profanosti učini to svetim. Moderna je nesvjesno u svojoj negaciji svega do tada u svoje objekte upisivala nesvjesno

– tu arhaičnu potrebu čovjeka da se gradnjom “svidi bogovima”, da potvrdi svoje bitisanje o kojem smo prethodno pisali. O tome je ponajviše pisao Bogdan Bogdanović, koji je njegovao taj spekulativni – gnosistički odnos prema prostoru. Nije ni čudo što je njegova spomenička arhitektonika van vremena. Izlazak iz neolitske faze, kada je arhitektura bila potreba za skloništem, građenje bez hijerarhije, smatra se posljednjim periodom istinske jednakosti među ljudima, nesvjesnom djetinjom fazom čovječanstva.



Catal Huyuk – neolitsko naselje u Turskoj

Primjer te gradnje je stari Catal Huyuk u Konji u Turskoj, čija je starost procijenjena između 7000. i 5000. godina prije nove ere, a zanimljivost je bila da je to naselje bez ulica. U kuće se ulazilo preko krovova, kao u čatrnje u Dalmaciji. To su naselja kao i sva neolitska, bez hijerarhije. Građenjem takvih naselja nije se mislilo o etici ili nekoj svjesnoj estetici, mada su i takve nastambe bile ukrašene malim figuricama – uglavnom ženskog lika, kao i velike estetike kod izrade grnčarije.

Kada arhitektura postaje izraz moći i hijerarhije?

Upravo stvaranjem prvih velikih gradova i onog što nam je ostalo od tih kultura ranog starog vijeka, kako smo mi taj dio naše historije klasifikovali. To je momenat kada arhitektura postaje reprezentativnost i služi propagandnim potrebama vladajućih klasa i sveštenika. Od tada pa do danas ona je izraz toga, iskaz moći i dominacije. Nitko to nije bolje sažeo u jednoj rečenici

kao nenadmašni Walter Benjamin: “Dokument kulture je ujedno dokument barbarstva.”

To je vidljivo na svim ostacima kultura koje su nastajale oko Eufrata i Tigrisa, asirske, mesopotamijske, ili oko plodnog Nila – egipatske, pa perzijske, do nama bližih mikenske arhaične Grčke do Periklove Atine. Tek će inženjerska kultura Rima to svojim širenjem postaviti na jedan nivo koji i danas budi kod svake imperije istu potrebu – da se bude velik kao Rim!

Čime se taj respekt postigao?

Upravo građenjem tih kolosalnih javnih objekata, kao i infrastrukture, kao što su akvadukti, forumi, koloseumi, terme – sve što je i danas neka odrednica u urbanom organizovanju prostora. Arhitektura je sve do pojave Gutenbergove epohe nosila svu poruku i znanje. Čuvane su riječi Victora Hugoa u knjizi *Zvonar Bogorodične crkve*, gdje on jasno kaže da će prenos znanja preuzeti knjiga nad do tada dominantnom arhitekturom.

Brzi pregled odnosa arhitekture i vremena u kojem je nastajala jasno kaže sve o tom vremenu svog nastajanja. Tako arhitektura Egipta jasno ukazuje na to da se više mislilo o životu poslije života u tom svijetu mrtvih. Grčka arhitektura će slaviti demokratičnost javnog prostora i svi ti hramovi koji su najveći spomenici čovječanstva su u stvari kućišta za statue bogova. Javni život se odvija na agori, na otvorenom prostoru. Grci uvode pojam idiota za nekog ko ne živi takav život, nego se povlači u sebe, što je danas slučaj. Rim će se pobrinuti da ljudima da spektakl i učini život u urbanom jedino

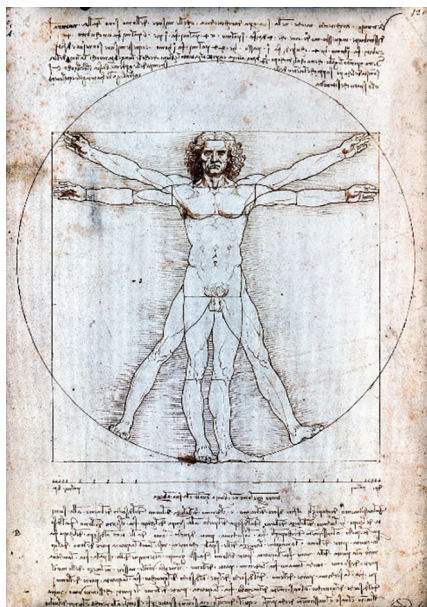


Okulus Panteona

vrijednim življenja. Osim što će osvojiti novi materijal, danas nezamjenjivi beton, koji će mu omogućiti da savlada luk i lučne forme, koje grčka tektonika nije poznavala, da napravi akvadukte, terme, koloseume – to će od njega napraviti prvu veliku imperiju. Kruna je Panteon sa svojim okulusom u sredini, betonska kupola koja nosi tu spiritualnu poruku unutarnjeg prostora. To je po meni prva građevina koja je prezentovana iznutra više nego što je ilustrovana svojim pročeljem – fasadom. Prostor koji se pamti iznutra, što i jeste metafizika prostora.

Sa pojavom kršćanstva čovječanstvo se zatvara u unutarnje prostore i stvara svoj imunoprostorni okvir za življenje. Upravo tada Vitruvije u prvom stoljeću objavljuje svojih deset knjiga o arhitekturi, koje su nezaobilazne i važe još danas. U njegove knjige utkana je misao koja je istinska poruka ovog pisanja, a to je da je znanje univerzalna vrijednost i jednom stečeno i osvojeno koristi generacijama koje slijede. Bilo je knjiga i prije Vitruvija, ali su ipak prepisi njegovih originala koji su inspirisali graditelje renesanse uticali na mnoge graditelje i teoretičare prostora zapadne hemisfere, kao što su dva velika nasljednika Leon Batista Alberti (1404–1472) i Andrea Palladio (1508–1580). Vitruvije je jasno definisao ono što je postulat za mnoge i danas za arhitekturu. Njegovo *firmitas, utilitas, venustas* – stabilno, funkcionalno, lijepo – i danas su početni stavovi za pragmatičnu i ovozemaljsku raspravu o prostoru. Njegovo razmišljanje o zdravom položaju kuća, o pravilnoj upotrebi prirodnih, njegovom vremenu dostupnih materijala, kao i potrebna harmonija u proporciji. Prirodni sklad ljudskog tijela je inspiracija, temeljni postulat renesanse, kojoj baš zbog toga dodaju pridjev humanistička, jer je vratila zapadnu misao na problem čovjeka. Taj ključni postulat renesanse najbolje je uvijekovječio Leonardo da Vinci svojim legendarnim crtežom Vitruvijevog čovjeka iz 1487. godine, podignutih ruku, koji je upisan u kružnicu i kvadrat. Na ovom crtežu se misao Vitruvija o proporciji čovjeka iz početka prvog stoljeća koja je baštinila znanje prethodnih generacija provjerila i potvrdila kod genijalca kakav je bio Leonardo da Vinci. Ovo je još jedan dokaz koliko je univerzalnost znanja opće dobro i kako vremenom to postaje element života kao što su zrak i sunce.

Najkorisnije stvari su besplatne, pa time i znanje. Ali toga moramo biti svjesni. Smatra se da je pojavom renesanse započela era modernosti. Prelomni su to momenti u historiji, kada se otkrivaju novi kontinenti, ostvaruju novi putevi i svijet upoznaje sebe. Kulture se po prvi put sreću otvoreno, ne baš u nekom razumijevanju, nego u potrebi tadašnjeg uglavnom bijelog čovjeka Evrope da vlada svijetom i nametne svoj svjetonazor i svoju religiju.



Leonardo da Vinci: Vitruvijev čovjek

Tada dolazi do istinskih propitivanja kultura, koje će ostaviti traga i na etiku i na estetiku. Mada, neki historičari, kao što je francuz Fernard Braudel u svojoj knjizi *Civilizacije kroz povijest*, upravo širenje islama smatraju pretečom jedne vrste globalizma, jer kroz trgovinu i širenje uticaja novonastale religije dolazi do razmjene koja mijenja poimanje o tadašnjem svijetu. Upravo putopisi avanturista sa Puta svile, kao što je bio Marko Polo, zatim začini kao tadašnja kriptovaluta, otvaraju jedan novi svijet, probudit će ekspanziju i kolonizatorske apetite uglavnom evropskih naroda prema ostatku svijeta. Velika promjena i preduslov tome bila je pojava reformacije i protestantizma koji će kasnije sociolog Max Weber smatrati preduslovom razvoja kapitalizma i industrijalizacije. Svijet se otvara, bolje reći upoznaje sebe, to je novi svijet koji za njih nudi neku novu slobodu i ogromno bogatstvo. Prelivanjem renesanse u barok doći će i do jačanja jedne nove klase, bankara, trgovaca, preduzimljivijih ljudi, koji žele da mijenjaju svijet oko sebe. Sve to će se odraziti i na odnos prema prostoru. Forme će biti bujne, napuhane, zaobljene i prostor će se pokrenuti kao što to rade Francesco Borromini (1599–1667) na Crkvi Sv. Karla, na četiri fontane u Rimu ili Gian Lorenzo Bernini (1598–1680) sa nadgradnjom i uobličanjem trga ispred Crkve Svetog Marka u Rimu. Etika će tražiti, a estetika tog vremena će vrednovati tu ustreptalost i poletnost novog vremena.

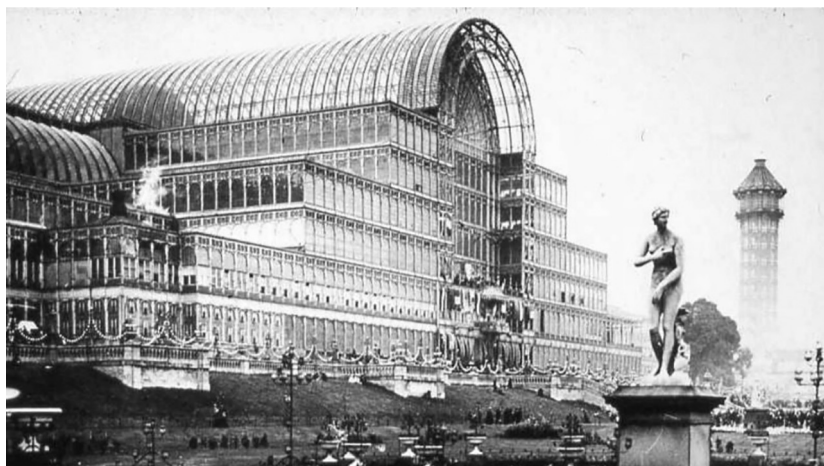
Bit će to izraz slave, obilnosti i pretjeranosti. Barok i jeste nešto kao kasna jesen, kada je svega previše, kad voće i povrće počinje da propada. To mi svi u Bosni znamo kada nas naš biološki sat pripremi za to, kada zasićeni svježeg paradajza ljetnog i pečene paprike poželimo prvu teglu ajvara. Taj hod kroz historiju lijepog i odnosa prema njemu sistematično i kao pravi erudita je složio Umberto Eco u svojoj knjizi *Istorija lepote*. Taj vijek zaokružiti će svojim sudom o lijepom i uzvišenom nezaobilazni Immanuel Kant. O tome u knjizi *Istorija lepote* poentira Umberto Eco:

“Po Kantu, karakteristike lepog: Bez interesnog dopadanja, svrhovitost bez svrhe, univerzalnost bez pojma, uređenost bez zakona. Kad hoće da kaže da se u lepjoj stvari uživa, a da se ona zbog toga ne želi posedovati...”

Polako, svijet će se Francuskom revolucijom i njenim posljedicama, naročito po Evropu u osamnaestom stoljeću, kroz industrijsku revoluciju promijeniti. To je vrijeme dekadencije i eklektike, koje će i ove naše krajeve odrediti dolaskom Austro-Ugarske kao nove imperije koja je naslijedila posrnutu istočnu Tursku imperiju. U tom vijeku dosta će se filozofirati i mnogi će raspravljati sa Kantom, od Hegela, preko Šopenhauera, Ničea, do Kjerkegora, a neki će filozofiju okrenuti u klasnu borbu kao najavu novog doba, kao što je to uradio Karl Marx. On je napisao “Manifest komunističke partije” 1848. godine i objavio ga u Londonu. Svete knjige monoteističkih religija sigurno su formirale svijet, a ovaj mali manifest je, kao malo koja knjiga, izmijenio svijet. Dvadeseti vijek je vijek komunizama i realizacije ideja te proročanske knjige. Samo tri godine kasnije od objave Manifesta, otvorit će se Kristalna palača sir Josepha Paxtona (1803–1856), vrtlara koji se usudio i uspješno odgovorio na zahtjevan upit na konkurs za izradu objekta koji je raspisao Komitet za izgradnju Kraljevske komisije za Veliku izložbu industrijskih dostignuća. Od početka do kraja radovi su trajali nešto kraće od 35 sedmica, dužine 556 metara, širine 124 i visine 33 metra – to je bio prostor u koji se moglo smjestiti četiri bazilike Svetog Petra u Rimu.

Joseph Paxton je na neki način industrijalizirao izgradnju i time je maksimalno ubrzao, ali je otvorio ovom kućom novu eru u poimanju i osvajanju prostora.

“Oni su na svjetlo dana izveli jednu kulturalnu tehnologiju, štaviše, jedno načelo formiranja prostora i kontroliranja atmosfere u prostoru, čiji se razvoj povlači kroz cijelo 20. stoljeće, da bi se od početka 21. postalo globalnim pitanjem oblika života.”



Joseph Paxton: Kristalna palača

Ova kuća – privremenog karaktera – najavila je novu eru življenja u unutarnjem, klimatiziranom i kontroliranom prostoru, od strane čovjeka i za potrebe čovjeka. Ovim fenomenom ćemo se pozabaviti na zaključku ove analize. Dakle, čovjek je, od boravka na javnom otvorenom prostoru agore, usvajanjem hrišćanstva, ušao u unutrašnjost kuća, bazilika, crkvi, pozorišta, muzeja i na kraju napravio novu kontroliranu unutarnju biosferu, što je današnji trend. Kristalna palača u Londonu inspirisala je mnoge i stvoreni su novi prostori ogromnih, zasvođenih željezničkih stanica, pasaža Pariza, Duoma u Milanu, kada načelo urbanog interijera postaje dominantno. Zbog ovih prostora flanerizma i najave konzumerizma, Walter Benjamin je Pariz smatrao glavnim gradom devetnaestog stoljeća. Ovim prevratom u gradnji svog okruženja čovjek zauzima stvarno poziciju stvaraoca svijeta po sebi i time planeta postaje antropocena. On se više ne prilagođava prirodi, ne radi sa njom, ne želi biti kompatibilan sa okruženjem. On oblikuje novo stanište i postaje *Homo Deus*, kako je to u svojoj knjizi tog naslova analizirao tu potrebu današnjeg čovjeka Yuval Noah Harari, jedan od citiranih mislilaca današnjice.

Sve što je industrijalizacija donijela u promijeni svijeta bit će krunisano industrijom ubijanja ljudi u Prvom svjetskom ratu – Velikom ratu, kako se prvobitno zvao, da bi taj nagon “tanatosa” u čovjeku bio krunisan u holokaustu Drugog svjetskog rata. Na početku dvadesetog stoljeća stvari su se tako brzo mijenjale da je ono s pravom nazvano dobom katastrofa. Trebalo je 5000 godina i više od konja do auta, a samo 50 godina od auta do aviona. Čovjek je zavirio u zadnje kutke svoje psihe, ali i otvorio istraživanja prostranstva

iznad sebe. Dvadeseto stoljeće jeste trijumf moderne, ali i najvećih zločina koji se pamte.

“Holokaust je rođen i proveden u našem modernom, racionalnom društvu, na visokom stadiju naše civilizacije i na vrhu ljudskog kulturnog dostignuća, te stoga je problem tog društva, civilizacije i kulture.”

Drugi svjetski rat je završio upotrebom atomskog oružja i nad čovječanstvo stavio vječnu traumu da nam i danas neki prijete upotrebom tog po planetu razarajućeg oružja.

U arhitekturi se ništa nije radikalnije desilo kao početkom 20. vijeka, pojavom moderne. Došlo je do revolucije u svemu. Revolucija koju je najavljivao Marx desila se tamo gdje nije predvidio u svojoj dijalektici, u zemlji koja je skoro bila feudalna. Bila je to neka čudna izvedenica Velikog rata, koja će idejom osvojiti svijet i osloboditi ga carstava koja su do tada vladala. Sve to će isprovocirati nove poglede na sve. Arhitektura novog i odnos prema prostoru žele krenuti totalno iznova, početi ni od čega, da sve zaborave. To je najava arhitekture za novog čovjeka – kako je Bauhaus propagirao tu svoju doktrinu u Vajmarskoj Njemačkoj. U zemlji koja je izgubila rat i zemlji revolucije nastaju najradikalniji moderni pokreti u svim pravcima kulture i djelovanja čovjeka. Najavom manifesta futurista još 1908. godine, koji slavi brzinu i promjenu, svijet ulazi u centrifugu historije. Ono što se desilo prije i između dva rata, na svim poljima ljudske aktivnosti, počev od nauke do kulture, sa svim revolucionarnim promjenama, u političkim i društvenim odnosima, tolika je nakupina promjena da ljudska historija ne pamti takvu eksponencijalno ubrzanje, i sve to je proizvelo kvantne skokove u odnosu na etiku kao i estetiku. To najbolje sintetizira Ludwig Wittgenstein u svom čuvenom stavku – “Etika i estetika su jedno!” – u svom kapitalnom dijelu *Tractatus Logico Philosophicus* (1922), u jednoj od značajnijih filozofskih knjiga dvadesetog stoljeća. Vrijeme je to kada se sve ponovo nanovo stvara i ostvaruje proročanska misao Nietzschea – “O propitivanju svih dotadašnjih vrijednosti!”

Kuća se proglašava mašinom za stanovanje. Tako je otac ove maksime Le Corbusier u svojoj knjizi *Ka pravoj arhitekturi* napisao:

“Avion je proizvod najvišeg odabira. Poruka od aviona leži u logici koja je u osnovi postavke problema i njegovog ostvarenja. Problem kuće nije postavljen. Sadašnje stvari u arhitekturi ne odgovaraju više našim potrebama. Ipak postoje standardi za stan. Mehanika sadrži u sebi faktor ekonomije koja vrši odabir.”

Svijet će osvojiti ta estetika i dolazi do promjene paradigme. Gradovi počinju da streme naviše, da se zgušnjavaju, i za razliku od ideala Francuza Haussmanna koji je prorijedio Pariz svojim bulevarima za šetnju buržoazije, gradovi dvadesetog stoljeća počinju da liče na supermatizam Kazimira Maljevića. Urbanisti će formirati svoju Internacionalu, čuveni CIAM (*Congres internationaux d'architecture moderne*) 1928. godine, i proglasiti Atinsku povelju – o uređenju savremenih gradova 1933. godine, koju su ustanovili članovi tog međunarodnog udruženja arhitekata, na platformama broda koji je plovio ka Atini, vječnom ishodištu zapadne misli. Na platformi plovećeg broda Patrius II donesena je platforma za funkcionalnu podjelu grada, koja će svojim uticajem izmijeniti svijet, jer njen uticaj na moderni urbanizam još nije adekvatno osvijetljen.

To će Le Corbusier staviti u knjigu *Atinska povelja* 1942. godine. Zanimljivo je da je posljednji kongres te arhitektonske internacionale održan u Dubrovniku 1956. godine, kada je tim činom država Jugoslavija pokazivala svoju otvorenost, a ujedno bila protagonistom primjena tih principa gradnje u predgovoru knjige *Atinska povelja*. Evo kako je glavni protagonist tih ideja formulirao poslanje moderne arhitekture:

“Društvene revolucije nisu potrebne, njih je moguće izbjeći dobrom arhitekturom i još boljim urbanizmom!”

Koje samopouzdanje?

Zanos i potreba obnove nakon razarajućeg Drugog svjetskog rata kroz ovu platformu i graditeljski bum dovest će do ekspanzije gradova. Mnogi će i tada biti protiv mehanizacije uma i dominacije tehnike, stroja nad čovjekom. Jacques Ellul svojom knjigom *Carstvo besmisla – Umjetnost i tehničko društvo*, zatim Ortega y Gaset, koji najavljuje rođenje čovjeka mase, što će to od njega tehnika i napraviti, i njegova knjiga *Dehumanizacija umjetnosti*, postaju model za razumijevanje svijeta. Sjetimo se kako je Charlie Chaplin u svom filmu *Moderna vremena* to genijalno i jasno oslikao. Tu su sigurno nezaobilazni Oswald Spengler, Lewis Mumford, ili današnji borci protiv mašina kao što je Amerikanac John Zerzan. Ponajbolji primjer takve dehumanizacije našao sam u knjizi *Art and Fear* Paula Virilija, gdje on kazuje riječi antropologinje iz Pariza Lebowich, kada je u obilasku postavke muzeja stradanja u Auschwitzu shvatila da se nalazi kao u galeriji savremene umjetnosti. Odmah nakon tog saznanja je sjela na voz i vratila se u Pariz, shvatajući da je taj

svjetonazor destruktivnog pobijedio i nametnuo se. Završni čin moderne de-sit će se pojavom postmoderne kao realne eklektičke, izlazne faze, kojom se arhitektura na momenat vratila sebi u nastojanju da se oslobodi rigidnosti i diktata moderne. Taj zaokret u misli oslobodio je dvadeseti vijek totalitarnih pogleda i uveo ga u pluralizam postmoderne, gdje se sve razlilo u niz malih pritoka. Mi smo danas u tom vremenu poslije vremena (*post time*), gdje je sve moguće. Danas smo svjedoci osvajanja novih horizonata umjetnom inteligencijom, ali zahvaljujući umreženom društvu, ujedno smo i gledaoci, a time i sudionici razaranja, koja nisu u skladu sa nivoom znanja koje je čovjek osvojio.

Da li onda znanje kao univerzalna vrijednost koristi čovječanstvu ili samo jednom njegovom porivu?

Da li se znanje uvijek i uglavnom, prvo primjenjivalo za proizvodnju moći?

Evidentno da jeste, jer je i sam Openhajmer (Oppenheimer), danas poznat po Oskaru za istoimeni film, bio svjestan posljedica izrade atomske bombe i citirao je riječi iz indijske svete knjige *Gide*, da je tim činom oslobodio duha zlog po čovječanstvo. Etička pitanja pred kojima stoji današnji svijet jasno su vidljiva najbolje u načinu današnje gradnje i oblikovanja gradova.

“Naše doba nedvojbeno daje prednost slici nad stvari, kopiji nad originalom, predstavi nad stvarnošću, prividu nad bićem. Ono što je u njemu sveto je opsjena, a ono što je profano je istina. Bolje rečeno, sveto u njegovim očima raste u mjeri u kojoj raskrsti sa istinom i preda vjerodostojnost opsjeni, tako da je vrhunac opsjene za njega vrhunac svetoga.”

“Spektakl nije skup slika, nego društveni odnos između pojedinaca, posredovan slikama.”

“U spektaklu, slici vladajuće ekonomije, cilj nije ništa, a razvoj je sve.”

“Spektakl je nasljednik svih slabosti zapadnog filozofskog projekta koji se bavi razumijevanjem djelatnosti, shvaćene kategorijama vida; nadalje, temelji se na neprekidnoj primjeni tehničke racionalnosti, koja je i sama posljedica njegove misli. On ne ostvaruje filozofiju, nego pofilozofljuje stvarnost. Konkretni život svih nas degradirao se u spekulativni univerzum.”

Ova proročanska knjiga šezdesetosmaša najkonkretnije opisuje našu predaju svijetu opsjene nad realnošću. Danas, kada je trijumf neoliberalnog kapitala svijet pomoću tehnologija pretvorio u jedan pulsirajući neuronski odnos, gdje se svaki kutak zemlje reflektuje u tvom danu, gdje dok čitaš o

stradanjima u Gazi pred tobom iskaču reklame o nekom turističkom raj, gdje ne znaš gdje počinje, a gdje završava stvarnost, kao onaj Lao-Ceov (Lao Tse) leptir. Leptir koji se budi i pita: “Da li sam ja Lao-Ce, koji je sanjao da je leptir, ili leptir, koji se budi misleći da je Lao-Ce?”

Ovo je najbolji opis proširene stvarnosti (AR – *augmented reality*), koja će sa novim naočalima za uduplavanje slike i stvarnosti, tim pomagalicama, produžecima našeg tijela, transgenerirati i prebaciti nas u novu dimenziju.

Ova priča o leptiru je napisana u onom petom stoljeću prije Krista!

U ovom netokratskom svijetu koji se dijeli na netokrate – dobro umrežene gospodare i konzumetarijat, kako u knjizi *Netokracija – Nova elita moći i život poslije kapitalizma* analizira autorski dvojac Alexander Bard i Jan Soderqvist, mi smo, da ponovimo, besplatni, jer ovo danas je pornografija intime. Prije je čovjek izlazio na trg da se vidi i proćakula malo, u čaršiju da kupi i vidi drugog, da time i sebe spozna. Danas smo svi na ekranu, a ne na trgu. U ovoj današnjoj botoks-arhitekturi, kojom obiluju ovi novi spektakl gradovi svijeta, kakav je Dubai, nekad Hong-Kong, gdje se osjećaš kao na nekoj svjetskoj izložbi i ideš od paviljona do paviljona, a da između ništa ne osjetiš i negiraš taj prostor. Po takvim gradovima ne može se lutati kako je Bodler (Baudelaire) bio čuveni flaner za Waltera Benjamina. Nestaje tih gradova teatralizacije i neke dramaturgije. Današnji gradovi su nabijeni efektima, kao i blockbuster filmovi, i čitaju se kao niz citata. Nema fabule. Uvoda – početka – zapleta – kraja. Prošlo stoljeće počelo je manifestom Adolfa Loosa “Ornament i zločin”, a završilo i u novo doba ušlo sa devizom o potrebi za “Icon” – kućama i realno je da sada svaka kuća nastoji da bude ornament, da privuče takozvani “Bilbao” efekat. Zašto je to tako? Jedna od boljih analiza je knjiga *Sfere III – Pjene* aktuelnog Petera Slotterdejka (Sloterdijk), pa u dijelu “Celularnost, egosfere, samo kontejneri” on konstatuje:

“Tko proučava povijest novije arhitekture u njezinoj povezanosti s oblicima života medijaliziranog društva odmah prepoznaje da se dvije najuspješnije arhitektonske inovacije 20. stoljeća, apartman i sportski stadion, nalaze u izravnom odnosu s dvjema najobuhvatnijim socijalnopsihološkim tendencijama epohe: oslobađanjem samačkih pojedinaca pomoću individualiziranih stambenih i medijskih tehnika te sabijanjem uniformno uzbuđenih masa pomoću priređivanih događaja u velike fascinogene građevine.”

Današnja potreba da se od svake individue napravi konzument od nas pravi ostrva, izole, i svako od nas postaje “monada Lajbnicova” i njegov apartman postaje prošireno tijelo, u koje se ne ulazi bez poziva. Onda se ta ćelija dodiruje sa drugima u ekstremnim prostorima velikih koncertnih dvorana ili se

kao masa oblikuje na stadionima. Niko to nije bolje opisao nego Elias Canetti u svojoj knjizi *Masa i moć*. Mislim da kriza današnjeg svijeta i jeste u toj usamljenosti, koja se debelo plaća radom koji rijetke usreći. Nisu to slobodni ljudi koji su, kako reče Frojd, načelo užitka zamijenili načelom zbiljnosti, nego su spremni da žrtvuju slobodu za sigurnost. Zato se prazne u tim doticajima i, kako ih je Slojterdijk opisao, to su baloni pjene, koji imaju tanku stijenku, koja puca u dodiru sa drugim. I on pošteno to navodi kao misao koju je posudio od Marksa, a mi od njega, jer dobri umjetnici kopiraju, a najbolji krađu – kažu da je rekao Pikaso (Picasso). Goran Bregović obožava ovaj citat.

Kako onda djelovati kao arhitekta danas?

Za naslov ovog teksta uzeo sam proglas “Less aesthetics more ethics” bi-jenala arhitekture u Veneciji 2000. g. čiji je kurator bio italijanski arhitekt Maksimiliano Fuksas (Maximiliano Fuxas). Ta deviza tog bijenala danas je još aktuelnija. Danas, kada se Dubai pandemija širi svijetom, kada centar Dohe, Moskve, Beograda na vodi, Singapura, gradova Kine i općenito Azije izgledaju isto i gdje svi svakog kopiraju natjerani od neumoljivog dekreta kapitala da je samo novo dobro. Današnja najveća pitanja za arhitekte jesu u sferi etičnosti više nego u prezentaciji. Kako je davno napisao Nikolaj Hartaman: kuća nije nikad samo tvoja, ona je i javna stvar. Da ponovimo, arhitektura nije izraz, nego odraz društva. Danas mi prisustvujemo stvaranju jedne nove paradigme. Nama arhitektima se nude novi horizonti sa “parametrijskom arhitekturom”, gdje se uz pomoć kompjuterskih simulacija i saradnje sa njima arhitektura oslobodila i otišla u fraktalnost prirode. Približila se u tom stvaranju arhitekturi prirode. Te nove mogućnosti daju neslućene varijante za stvaranje skoro naturalnih formi, koje ljudi religije jasno tumače dizajnom stvoritelja. Potpomognuti novim alatima kao što su printeri za izradu kuća, mostova, koji će raditi u sadjeystvu sa novom umjetnom inteligencijom, otvorit će se nove neslućene mogućnosti arhitekture. Kako reče izuzetni arhitekta koji drukčije misli japanac Fujimori, čiji objekti imaju dječiju imaginaciju:

“Sanjam da napravim kuću bez sklopova, da se ona razvije kao drvo, da se iz debela granaju grane i da svaki list vidi sunca!”

To je bio davni san metabolista, kao posljednjeg autentičnog izraza moderne u Japanu. Svijet kao da se priprema za preseljenje na drugu planetu i zato forsira te “prostorne imunosisteme”, u kojima ne ovisi o prirodi, ali itekako ovisi o mašini. Za kraj, primjer te raspamećenosti kapitala je ideja

saudijske vlade da gradi grad utopiju – NEOM. To bi bila linija široka 200 metara, a duga 170 kilometara (100 milja), sva u staklenom omotaču i kroz pustinju. Radovi na toj suludoj ideji su počeli.



Joseph Paxton: Kristalna palača



Neom – linijski grad

Treba porediti spominjanu Paxtonovu Kristalnu palaču iz 1951. god. i ovu nebulozu saudijskog novca. Za koga? Zašto? Što huliti, rekli bi u Bosni. Nevjerovatan je taj svijet spektakla u arapskom svijetu, velike religioznosti. Kao da se nisu odrekli paganskog u sebi. Umjesto da se vrate ishodištu, kakva je bila arhitektura Hasana Fathyja, koji je koristio autentičan materijal, a to je bila glina, i oblikovao kuće koje same sebe vjete i hlade, jer za grijanje ne treba da brinu. Danas u tom svijetu dominantno je staklo i air-condition. Kada hodate Dubajjem, ispod svakog zelenila kao splet vena vidite gumena crijeva za vodu. Pitanje je dokle u tome istrajavati?

Fenomenalnu analizu stanja duhovne svijesti danas dao je čovjek sa ovih prostora. Domagoj Nikolić, u svojoj knjizi *Metafizika geopolitike*, dubokom analizom daje uvid u faustovsku sudbinu ove dominantne zapadne civilizacije i povlači paralelu od Oswalda Spenglera do Branka Ćopića. Od Mefistofelovskog prokletstva koji nosi progres, do spasa u milini života sa zemljom kako nas je učio u svojim pričama čika-Branko Ćopić. Današnja Bosna i Hercegovina je upravo idealna za taj “come back” čovjeka ka sebi. Arapi imaju pare, a mi sve što oni nemaju. Pa ti vidi ko ima. Moramo biti svjesni te pogodnosti i zaobići trenutnu opčinjenost politikom i vratiti se duhovnosti. Kao onaj antički junak Anteja, koji je bio nepobjediv dok je imao kontakt sa zemljom, sa svojom majkom Gejom. Primjer takve etične gradnje doživio sam gradeći malu drvenu džamiju u selu Ostojići na Bjelašnici, sa svojim kolegom arhitektom Kenanom Brčkalijom i rahmetli majstorom Muminom. Naš nijet, namjera, *intention*, bila je da stvorimo običnu kuću koja se samo munarom, tom vertikalom, odvaja od sela. Ishodište je bila četvero-krovna koliba. Bočni zidovi su bili u formi kako ljudi u islamu mole fatihu,

kada se dlanovi okrenu jedan prema drugom. Sa našim dragim majstorom koji je sam našao, odabrao građu, koliba se napravila 2007. g. Prošle godine sam otišao da je uslikam, a seljani promijenili drvenu šindru – pokrov novim limenim. Zategli je. Ja se brecnuo, ali istovremeno shvatio da je to urađeno na svim kućama na Bjelašnici. Obradovao sam se jer sada znam da je to ishodišna kuća tog sela. Ona je anker njihov na ovom svijetu. Fotograf iz Zagreba rekao mi je da nikad nije bio u intimnijem prostoru. Morao sam i ja u ovom tekstu biti malo intiman, jer primjer ove džamije je primjer etičnosti.



Džamija u Ostojićima (Bjelašnica)

Zakoni dolaze i odlaze, etika ostaje

Jedan je od citata iz knjige o odgovornosti *Koža u igri*, u današnjem svijetu lobista i korporacija vrcavog mislioca Nassima Nicholasa Taleba, Libanonca koji zna šta je civilizacija. Veliko pitanje danas je upravo u naslovu ove knjige. Kako svijetom upravljaju ljudi koji ničim i nikom ne odgovaraju za ono što čine. Ratovi današnjice su potreba za profitom. Znamo da je još Gandi rekao: “Na ovoj planeti ima previše za sve nas, malo za jednog pohlepnog.”

Upravo na nama pojedincima, jer razbijeni smo u individue, jest da budemo svjesni svoje odgovornosti i pokušamo naći svoje srodnike u takvoj namjeri. Kao što nas citat na početku uči: Služba nas čini sličnima, a odgovornost pojedincima.

Biti pošten i iskren jeste najveći izraz etičnosti, a to je ujedno i najviša estetika.

Etika i estetika su jedno.

LESS AESTHETICS, MORE ETHICS

Abstract: Man and space cannot be divorced and there is no man separated from space and vice versa - to paraphrase the clear position of the renowned Heidegger. The thesis is to show that ethics is immanent in true architecture and that it is one of the postulates of its aesthetic experience. The work should shed light and change paradigms towards space and thus change some postulates of ethics and empirical knowledge, as true knowledge - towards space. Just as our relationship with food, or rather our tastes, has not changed since the first people until today, so it is with our relationship towards space. For both of these relationships, the body is relevant as an indicator, because it best breaks down food, as well as the relationship to space. The body is a continuation of space. There are so many examples of unethicity and kitsch in today's botox-architecture that it is a reflection of today's state of mind. We are simply overwhelmed with such examples. In addition to these phenomena of the society of spectacles, which are visible to all, we will highlight some positive examples in our local environment, as an apostrophe of the title - regarding the need for a greater dose of ethics.